

Veronika Vorobljeová – Marie Novotná*

**EKONOMICKÁ AKTIVITA OBYVATEL:
VENKOVSKÝ PROSTOR VE 20. LETECH
20. STOLETÍ V PLZEŇSKÉM A JIHOČESKÉM KRAJI**

ECONOMIC ACTIVITY OF THE POPULATION: RURAL AREA IN THE 1920S
IN THE PLZEŇ AND SOUTH BOHEMIAN REGIONS

Keywords

Census 1921
profession
economic activity
population
Blatná (judicial district)
Nepomuk (judicial district)
Rokycany (judicial district)
Zbiroh (judicial district)

Abstract

The study deals with the analysis of economic activities of the population in rural areas in the 1920s. For the research was chosen a rural area on the periphery of the current Plzeň and South Bohemian regions, specifically the territory of 74 municipalities in the judicial districts of Blatná, Nepomuk, Zbiroh and Rokycany. Economic activity was evaluated on the basis of the analysis of occupations given in the census sheets of the 1921 census. The results of the census in the studied area are compared with the results in the whole republic, in Bohemia and in the regions.

* Ing. Veronika Vorobljeová, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta ekonomická, Katedra geografie, Univerzitní 22, 306 14 Plzeň 3. E-mail: veronikv@kge.zcu.cz. – Doc. RNDr. Marie Novotná, CSc., tamtéž. E-mail: novatnam@kge.zcu.cz.

Součástí informací ze sčítání lidu v roce 1921 bylo i zaznamenání povolání obyvatel. Předkládaná studie využívá klasifikaci povolání z roku 1921 a podrobně ji zpracovává pro vybrané území. Cílem je provést analýzu ekonomických aktivit obyvatel, zhodnotit, čím se lidé na venkově zabývali, a charakterizovat zkoumané venkovské obce.

V teoretické části práce se zabýváme vývojem českého venkova do 20. let 20. století, dále sčítáním obyvatel a možnostmi využití data ze sčítání pro hodnocení ekonomických aktivit obyvatel. V metodické části potom popisem využitých dat a metodami jejich zpracování. V následujících dvou kapitolách jsou interpretovány a diskutovány výsledky studie. V závěru studie jsou shrnuty podstatné poznatky, získané studiem a analýzou informací ze sčítání v roce 1921.

Teoretická část

Český venkov na počátku 20. století. Český venkov byl formován v dlouhém, staletí trvajícím vývoji. Jeho původně převažující dominantní zemědělská funkce se začala přeměňovat s nástupem průmyslové revoluce v 19. století. Postupná industrializace společnosti přinesla kromě celé řady dalších skutečností i výrazné zvýšení produktivity v zemědělské výrobě. Zemědělská výroba byla od roku 1848 ovlivněna měnícím se vnitřním trhem v návaznosti na přírůstek obyvatelstva. V přepočtu na rozsah obdělávané půdy vzrostla zemědělská výroba o 350 %, mnohem lépe zabezpečovala potřeby obyvatel.⁴ Na venkově se vytvořila celá řada podniků pro zpracování zemědělských produktů (lihovary, škrobárny, mlýny aj.) a rozvíjející se průmysl začal více zaměstnávat původně rolnické obyvatelstvo.⁵

Na počátku 20. století se v sociálním složení venkovského obyvatelstva v Čechách i v životě na venkově udály význačné změny. „*Bylo to především zlepšení hmotných poměrů venkova a zakončení zemědělské krize osmdesátých a devadesátých let 19. století, k němuž došlo kolem roku 1906. První světová válka pak znamenala přehodnocení názorů na důležitost zemědělské práce a potravinovou soběstačnost, ale také postavila proti sobě venkov a města.*“⁶ Další změny ovlivnila pozemková reforma na počátku 20. let, jež způsobila na venkově celou řadu důležitých sociálních přeměn. Rozvrstvení zemědělského majetku, které má sociální i národohospodářský význam (způsob a jakost hospodaření, druh výroby, velikost produkce apod.), se pozemkovou reformou změnilo. Ta za účelem rovnoměrnějšího, sociálně spravedlivějšího rozdělení pozemkového majetku mezi jednotlivé velikostní skupiny (malopodnik, střední used-

⁴ Veronika MICHALOVÁ, Historický vývoj venkova v České republice a zahraničí, baka-lářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2017, s. 21.

⁵ Jaroslav SÝKORA, Venkovský prostor, Praha 1998.

⁶ Alfred Maria MAYER, K sociálnímu vývoji našeho venkova, Praha 1930, s. 3.

lost a velkostatek) byla uzákoněna hned po vzniku republiky, však reálně započala prvními přiděly až v roce 1921.⁷ Těžisko výroby na velkostatecích spočívalo v produkci obilovin a okopanin, menší zemědělské podniky provozovaly intenzivnější chov domácího zvířectva.

V roce 1921 bylo zemědělství základní složkou a význačným činitelem v našem hospodářském a sociálním životě. Z celkového počtu obyvatelstva podle sčítání lidu v roce 1921 příslušelo k zemědělství (včetně rybářství a lesnictví) 39,5 % a k průmyslu a živnostíem 33,8 % obyvatel.⁸

Na počátku 20. let 20. století sehrálo na českém venkově také velkou roli politické, hospodářské a sociální hnutí, nazývané agrarismus, i když jeho roli lze sledovat už před první světovou válkou. Toto hnutí prosazovalo myšlenku, že „*půda a její řád mají rozhodující význam pro národ, stát i lidstvo. Půda je základním zdrojem života a zemědělství je základ celého společenského zřízení a veškeré hospodářské činnosti*“.⁹ Z agrarismu vycházel program československých agrárníků, který prosazoval v hospodářské politice ochranu domácí zemědělské produkce a podporu jejího vývozu. V sociální dimenzi tento program řešil jednak vztah k někdejšími šlechtickým velkostatkům, které byly stále významnými producenty zemědělských plodin, na druhé straně se snažil citlivě reagovat na skutečnost, že venkov byl významně sociálně diferencován. Zájmy malých rolníků měly v agrární straně hájit organizace typu vesnických družstev, např. „domoviny“, sružené v Ústřední domovině domkářů a malorolníků. Pozemkovou reformu podle zákonů z let 1918–1920 lze považovat také za úspěch agrární strany, neboť znamenala prospěch velkých a středních rolníků na úkor velkostatků.

Program vycházející z agrarismu prosazoval nejen ochranu domácí zemědělské výroby a ochranná cla. Vyvíjel také tlak na vyplácení různých dotací a příplatků, to vše zatěžovalo státní rozpočet a vedlo také k růstu cenové hladiny potravin. Agrarismus byl současně namířen proti městskému obyvatelstvu jako celku a proti jeho námezdně pracujícím složce zvláště.¹⁰ Rolnické strany, které prosazovaly tento program, začaly vznikat ve střední a východní Evropě v letech 1860 až 1910. Tehdy zkomercializované zemědělství, a především světová tržní síla rozložily tradiční venkovskou společnost. Rozvoj železnice a rostoucí vzdělanost usnadnily možnost přechodu na jinou práci. Agrární strany také napomáhaly zřizování záložen, poskytujících rolníkům úvě-

⁷ Přestože se v informacích ze sčítání lidu v roce 1921 pozemková reforma ještě reálně neprojevila, mohla mít vliv na to, k jaké skupině povolání se respondenti hlásili.

⁸ Sčítání lidu v republice Československé (jako pozn. 8), s. 10. Online: <https://ndk.cz/view/uuid:4b38fb40-4935-11e8-afec-005056827e51?page=uuid:bd3c4f0-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 7. 9. 2021].

⁹ Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století, red. Jan Rychlík – Lukáš Holeček – Michal Pehr, Praha 2015.

¹⁰ Agrarismus, red. J. Rychlík – L. Holeček – M. Pehr (jako pozn. 9).

ry na nutné inovace (nářadí, stroje atd.).¹¹ Mnoho rolnických stran bylo současně stranami nacionalistickými, protože rolníci často pracovali pro velkostatkáře jiných národností. Ve 20. letech 20. století vzniklo také Mezinárodní agrární byro, založené agrárními stranami více zemí, které primárně pracovalo jako informační centrum šířící ideály agrarismu, zároveň zápasilo se socialismem na levé straně a s velkostatkáři na pravé straně politického spektra. Toto historické dění mělo podstatný vliv na ekonomickou strukturu českého venkova v době vzniku Československa.

Inspirativním z možných postupů směřujících k syntéze je **regionální studium**. Region je chápán jako část celku disponující stejnými nebo podobnými znaky.¹² Při hodnocení ekonomické struktury venkovských periferních oblastí Česka jsme si jako příklad vybraly území při hranicích Plzeňského a Jihočeského kraje, kde provádíme svůj výzkum. Toto území spadá do tzv. vnitřních periferií, za něž jsou považována ta území ve vnitrozemí státu, která se hospodářsky nerozvíjejí, ztrácejí obyvatelstvo, demograficky stárnou, mají nižší sociálně-ekonomickou úroveň a horší technickou i sociální infrastrukturu než ostatní části území, mají starý bytový fond a objevují se v nich specifické sociální problémy spojené s exkluzí.¹³ Cílem studie je **analyzovat ekonomickou situaci na českém venkově v roce 1921**, tedy před 100 lety. Využíváme k tomu dostupná detailní data ze sčítání lidu v roce 1921, kdy jedním ze zjišťovaných údajů bylo povolání respondentů. Tato studie bude také podkladem pro disertační práci, jejímž hlavním cílem je analyzovat současné podnikání na venkově, jeho problémy a přednosti, a v jejímž rámci budou porovnány a analyzovány změny ve venkovském prostoru, které se udály za posledních sto let. Právě k tomu účelu využíváme detailní výzkum ekonomických aktivit, založený na analýze povolání. Sčítání obyvatel považujeme za důležitý zdroj informací nejen o obyvatelstvu, ale také o ekonomických aktivitách v konkrétním území v jednotlivých letech.

Datové zdroje pro výzkum. Na území dnešní České republiky se soupisy obyvatel či vybraných skupin obyvatelstva uskutečnily již ve středověku. V historii sloužilo sčítání obyvatel především k vojenským a daňovým účelům. Zpočátku zahrnovalo sčítání pouze část populace, především bojeschopné muže.¹⁴ Počínaje rokem 1869 začalo období tzv. „moderního sčítání“, vyznačující se dodržováním hlavních zásad vyláčených mezinárodními statistickými kongresy a zpracovávaných na podkladě konkrétní zákonné normy. Na sčítání lidu v Rakousku-Uhersku pak navazují sčítání v době první republiky a postupně i další sčítání lidu prováděná až do dnešní doby. Mezi lety

¹¹ Agrarismus, in: Sociologická encyklopedie, online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Agrarismus> [cit. 15. 9. 2021].

¹² Josef PETRÁŇ, Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic, Praha 2011, s. 13.

¹³ Jiří MUSIL – Jan MÜLLER, Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze, Sociologický časopis 44, 2008, s. 321–348.

¹⁴ Pavel HORTIG, Obyvatelstvo se u nás sčítá čtvrt tisíciletí, in: Statistika & My: Magazín českého statistického úřadu 9, 2019, č. 10–11, s. 22–27.

2014–2020 vznikl projekt *Moderní zpřístupnění historických pramenů* v rámci přeshraniční spolupráce Česká republika-Svobodný stát Bavorsko pro platformu *Porta fontium*. Projekt realizují Státní oblastní archiv v Plzni a Generální ředitelství státních bavorských archivů v Mnichově a znovu spojuje v minulosti násilně roztržené archivní fondy do jednoho virtuálního celku. Pomocí rozsáhlé digitalizace je dnes možné virtuálně prohlížet matriky, kroniky, listiny a typáře, fotografie, úřední knihy, periodika, seznamy lázeňských hostů, přihlášky k pobytu a archivované materiály ze sčítání lidu.¹⁵ Ze sčítání lidu je možné dohledávat sčítací listy online (formou digitalizátů) pro celý Plzeňský kraj a tento zdroj byl mj. využit v tomto výzkumu pro obce na periferii Plzeňského kraje. Pro výzkum obcí v Jihočeském kraji byla využita aplikace Digitální archiv SOA v Třeboni. Jedná se o aplikaci, která badatelům podobně zpřístupňuje on-line digitalizované materiály a sbírky Státního oblastního archivu v Třeboni a Státních okresních archivů Jihočeského kraje.¹⁶ Opět je možné dohledat jednotlivé sčítací listy pro zvolené obce.

Pro hodnocení ekonomické aktivity obyvatel ve venkovském prostoru ve 20. letech 20. století konkrétně využíváme **Sčítání lidu datované k 15. únoru 1921**. O každé sčítané osobě zahrnovalo 19 údajů (resp. řádek na sčítacím listu; pro analýzu v následujícím využíváme především položky 14 a 15 a dále 16 a 17, 18 a 19):

1. Řadové číslo
2. Příjmení
3. Jméno
4. Příbuzenský nebo jiný poměr k majiteli bytu
5. Pohlaví
6. Rodinný stav
7. Rodný den, měsíc a rok
8. Rodiště (rodná obec, okres, země)
9. Od kdy bydlí zapsaná osoba v obci
10. Domovská příslušnost aneb státní příslušnost
11. Národnost (mateřský jazyk)
12. Náboženské vyznání
13. Znalost čtení a psaní
14. Druh povolání
15. Postavení v povolání
16. Bližší označení závodu, v němž se povolání vykonává
17. Měla zapsaná osoba 16. července 1914 nějaké výdělečné povolání
18. Druh povolání 16. července 1914
19. Postavení v povolání 16. července 1914

¹⁵ <https://www.portafontium.eu/?language=cs> [cit. 23. 5. 2021].

¹⁶ <https://digi.ceskearchivy.cz/> [cit. 23. 5. 2021].

Začátky statistiky povolání obyvatelstva vychází z **konskripčního patentu z 25. října 1804**. „*Obyvatelé v povolání činní byli tehdy děleni do 6 skupin: 1. duchovenstvo, 2. šlechta, 3. úředníci a honorace, 4. měšťané, živnostníci a umělci, 5. sedláci, 6. domkáři, baráčníci a lidé s rozličným, ale určitým zaměstnáním.*“¹⁷ Tedy se sledovalo spíše rozvrstvení obyvatelstva na stavy, sledování povolání pro národní hospodářství nejdůležitější (zemědělství, průmysl, řemesla a obchod) bylo dlouho zanedbáváno. Důraz byl více kladen na hodnost a úřad než na výdělečnou činnost manuální. Při **sčítání lidu z 23. března 1857** mělo být předmětem šetření „*hodnost, úřad, výdělek nebo jiný pramen obživy*“ a podle instrukce se mělo zapisovat do příslušné rubriky povolání, resp. zaměstnání tak, aby každého obyvatele bylo možné zařadit do jedné z 17 kategorií:

1. duchovní všech náboženských vyznání;
2. úředníci civilní, státní, fondoví, obecní a soukromí, rovněž penzisté;
3. vojsko a úředníci vojenští bez rozdílu, jsou-li v činné službě čili nic;
4. spisovatelé, umělci, soukromí učenci;
5. advokáti, notáři, veřejní agenti i s personálem;
6. osoby služby zdravotní;
7. majitelé půdy a dolů i s nájemci;
8. majitelé domů a rentiéři (Žijící z kapitálu);
9. továrníci a živnostníci;
10. obchodníci;
11. plavci a rybáři;
12. pomocní dělníci v zemědělství, lesnictví, lovu a hornictví;
13. pomocní dělníci v továrnách a živnostech;
14. pomocní dělníci v obchodě;
15. jiní služebníci všeho druhu;
16. nádeníci;
17. všechny osoby do předcházejících kategorií nepříslušné, dále ženy, děti a chovanci osob předcházejících kategorií.

Mnohem více byla tedy členěna povolání svobodná než zaměstnání tzv. produktivní.

Při **sčítání lidu z 31. prosince 1869** byl kromě druhu povolání zjišťován také způsob zaměstnání, resp. postavení v povolání. Sčítací archy obsahovaly dvě položky, jež byly nadepsány a) úřad, druh obživy, živnost, b) poměr pracovní nebo služební. Obyvatelstvo bylo podle povolání nebo zaměstnání rozřazováno do 56 kategorií:

1. duchovní;
2. aktivní úředníci, sluhové a ostatní zřizenci veřejné služby;
3. aktivní vojsko;
4. učitelé;

¹⁷ Sčítání lidu v republice Československé (jako pozn. 8), s. XI.

5. studující;
 6. spisovatelé;
 7. umělci;
 8. advokáti a notáři;
 9. osoby sanitní služby:
 - a) lékaři, b) ranhojiči, c) porodní asistentky, d) lékárníci, e) ostatní;
 10. zemědělství a lesnictví:
 - a) majitelé, b) nájemci, c) úředníci, d) stálí služebníci, e) nádeníci;
 11. lov a rybářství;
 12. hornictví a hutnictví: a) majitelé, b) nájemci, c) úředníci, d) dělníci a nádeníci
 13. průmysl, a to:
 - I. Živnosti stavební a umělecké;
 - II. průmysl kovů, kamene a dřeva;
 - III. výroba chemikálií, potravin a výrobků tabáčních;
 - IV. průmysl textilní;
 - V. průmysl kožní¹⁸, papírový¹⁹ a ostatní živnosti produktivní;
 - VI. Živnosti neproduktivní;
- ve všech těchto skupinách se rozlišovali
- a) samostatní, podnikatelé, b) úředníci, c) dělníci;
 14. obchod: a) samostatní podnikatelé, b) úředníci, c) dělníci;
 15. doprava: a) samostatní podnikatelé, b) úředníci, c) dělníci;
 16. ústavy peněžní a úvěrové (úředníci, služebníci a dělníci dohromady);
 17. majitelé domů a rentiéři;
 18. služebníci k osobním službám;
 19. osoby bez určitého zaměstnání:
 - a) starší, b) mladší 14 let s rozlišením pohlaví v obou skupinách.

Neproduktivními živnostmi byly ty živnosti, které sice byly podrobeny dani výdělkové, ale nevyráběly předměty pro obchod ani se obchodem nezabývaly, tedy např. hostinští, holiči, zprostředkovatelé služeb apod. Do 18. kategorie se počítalo domácí služebnictvo a osoby najaté k určitým službám (topiči, čističi).²⁰

Sčítání lidu v roce 1880 nevybočilo ze směrnic daných předchozím sčítáním, povolání, zaměstnání nebo výdělek byly zjišťovány tímž způsobem jako dříve. Novinkou bylo, že vedle hlavního povolání se zjišťoval také „*případný vedlejší výdělek*“. Šetření se v tomto případě omezilo na dotaz, byl-li v zemědělství, v živnostech nebo v obchodě. Výsledky sčítání lidu z hlediska hodnocení povolání však byly čás-

¹⁸ Dnes kožedělný průmysl.

¹⁹ Dnes papírenský průmysl.

²⁰ Sčítání lidu v republice Československé (jako pozn. 8).

tečně znehodnoceny tím, že z nádeníků byla utvořena samostatná skupina a nepočítali se do odvětví, kde pracovali. Dále došlo ke spojení živností průmyslových, rozdělených v předchozím sčítání lidu do 6 skupin. Doprava byla naopak rozdělena na dopravu na suchu a dopravu po vodě. Také byla vytvořena samostatná skupina penzistů. Po těchto změnách mělo schéma klasifikace povolání z roku 1880 následující podobu:

1. osoby duchovního stavu všech vyznání;
2. aktivní úředníci ve službě dvorní, státní, zemské, okresní a obecní;
3. aktivní vojsko;
4. učitelstvo;
5. spisovatelé a redaktoři;
6. herci, tanečníci, hudebníci, pěvci;
7. malíři a sochaři;
8. architekti, civilní inženýři, geometři;
9. advokáti a notáři;
10. vyšší služba zdravotní;
11. nižší služba zdravotní;
12. aktivní sluhové ve službě dvorní, státní, zemské, okresní a obecní;
13. četnictvo, stráž bezpečnostní, finanční a jiné orgány veřejné služby dozorců a strážní;
14. zemědělství a lesnictví“ a) vlastníci, b) nájemci a koloni;
15. rybářství mořské;
16. hornictví a hutnictví;
17. průmysl a živnosti (malé i velké podniky);
18. obchod (velkoobchod i maloobchod);
19. peněžní a úvěrní ústavy, bankéři;
20. doprava osobní i nákladní na suchu;
21. doprava osobní i nákladní po vodě;
22. majitelé domů a rentiéři;
23. penzisté;
24. ústavy vychovávací a vyučovací (sirotčince);
25. ústavy dobročinné a humanitní;
26. služebnictvo nebydlící u službodárce;
27. nádeníci se střídavým zaměstnáním;
28. osoby neznámé činnosti výdělečné.

Všechny ostatní osoby byly při zpracování zařazeny podle povolání svého živatele. Klasifikace povolání se tak vztahovala na veškeré obyvatelstvo.

Historického významu nabylo ve statistice povolání **sčítání lidu z roku 1890**. Statistika povolání byla zpracována nově. Klasifikace povolání byla roztržena nejprve na třídy, dále ve skupiny a skupiny pak na druhy. Touto podrobnou klasifikací bylo umožněno srovnání s předcházejícími sčítáními. Zjišťoval se druh hlavního povolání

(u všech osob starších 14 let) a postavení v hlavním povolání (poměr majetkový, služební nebo pracovní). Podobně se postupovalo i v následujících sčítáních lidu v letech 1900 a 1910. Obě kategorie, druh povolání a postavení v hlavním povolání, byly zjišťovány i v prvním československém sčítání lidu v roce 1921. Povolání bylo definováno jako trvalé zaměstnání člověka, z něhož získává výdělek nebo důchod a vytváří si tak životní postavení. Povolání je rozříděno dle tříd, skupin a druhů. Přehled klasifikace povolání do tříd a skupin v ČSR v roce 1921 podává tab. 1.

Tab. 1. Přehled československé klasifikace povolání v roce 1921

Třída	Skupina	Název třídy a skupiny
A.	Zemědělství, lesnictví a rybnářství	
	I.	Zemědělství, zahradnictví a chov zvířat
	II.	Lesnictví, myslivost, rybnářství, rybníkářství
B.	Průmysl a živnosti	
	III.	Hornictví a hutnictví
	IV.	Zpracování kovů
	V.	Průmysl strojů, nástrojů a přístrojů
	VI.	Průmysl kamene a zemin
	VII.	Průmysl sklářský
	VIII.	Průmysl chemický
	IX.	Plynárny, vodárny, elektrárny
	X.	Průmysl dřevařský
	XI.	Průmysl papírenský
	XII.	Průmysl kožní
	XIII.	Průmysl polygrafický a umělecký
	XV.	Průmysl textilní
	XVI.	Živnosti úpravnické
	XVII.	Průmysl potravin a poživatin
	XVIII.	Živnosti stavební

Třída	Skupina	Název třídy a skupiny
C.	Obchod, peněžnictví a doprava	
	XX.	Obchod se zbožím
	XXI.	Živnost hostinská a výčepnická
	XXII.	Pomocné živnosti obchodní
	XXIII.	Peněžnictví
	XXV.	Železnice a jiné dráhy
	XXIV.	Pošta, telegraf a telefon
	XXVI.	Ostatní doprava a pomocné živnosti dopravní
D.	Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání a vojsko	
	XXVII.	Státní a jiná veřejná správa
	XXIX.	Ostatní veřejná služba a svobodná povolání
	XXX.	Vojsko
E.	Samostatně vykonávané domácí služby, námezdné práce střídavého druhu, jiná povolání, bez povolání a bez údaje povolání	
	XXXI.	Samostatně vykonávané domácí služby a námezdné práce střídavého druhu
	XXXII.	Osoby žijící z rent a podpor
	XXXIII.	Chovanci ústavů a žáci připravující se k svému povolání
	XXXIV.	Ostatní povolání a bez údaje povolání

Zdroj: Povolání obyvatelstva. Část 4. Československá republika. Praha 1927. Čtvrtá část přináší kromě úhrnných dat za republiku analytickou část, která popisuje způsob zjišťování povolání a postavení v povolání ve sčítáních v rámci Rakousko-Uherska, vč. klasifikaci povolání při sčítání r. 1869 a analyticky zpracovává data o povolání, postavení v povolání a změně povolání.

V návrhu, jak vyplnit jednotlivé sloupce, bylo tehdy zdůrazněno, že se zapisuje ten druh povolání, na němž se zakládá „*životní postavení sčítané osoby anebo z něhož pochází její výdělek nebo důchod úplně nebo z největší části*“.²¹ Osobní zaměstnání nesmělo být zaměňováno se závodem nebo ústavem, v němž dotyčná osoba pracovala; čalouník v železárně byl označen jako čalouník ne jako dělník v železárně, bednář nebo kočí v pivovare jako bednář nebo kočí, nikoliv jako pivovarský dělník.

²¹ Sčítání lidu v republice Československé (jako pozn. 8), s. III.

Všeobecná označení jako dělník, disponent, kupec, nádeník, továrník, úředník atd. neměla být užívána. Osoby bez výdělečné činnosti udávaly, z čeho žijí: majitel domu, rentiér, penzista, výměnkář, chovanec chudobince. Ve sloupci postavení v povolání se udávalo, jaké postavení osoba ve svém povolání má, zda je samostatná (vlastník, majitel domu nebo závodu), anebo je v pracovním, služebním, námezdním nebo úředním poměru. Například osoby zaměstnané v zemědělství byly uváděny jako samostatný rolník, nájemce, správce nebo úředník, dále byl rozlišován šafař, dojič, krmič, čeledín, poklasný apod. U osob zaměstnaných v průmyslu a živnostech, obchodu nebo v dopravě, bylo uvedeno, je-li majitelem živnosti nebo závodu, kočovným živnostníkem, podomním obchodníkem, ředitelem, úředníkem, prokuristou, továrním dělníkem, tovaryšem, učedníkem, nádeníkem atd.

Veřejní úředníci a vojenské osoby měli uvést svoji služební hodnost. Člen rodiny, jehož hlavním zaměstnáním byla pomoc při práci jiného rodinného příslušníka, uváděl postavení v povolání jako učedník, tovaryš nebo dělník. Když nebylo možné uvést přesné označení, zapisovalo se „*pomáhá za mzdu*“ nebo jen „*pomáhá*“, když mzdu nedostával. Vedení domácnosti se nepokládalo za pomoc v povolání, označovalo se slovy „*vede domácnost*“. U osob starších 14 let, u nichž se nedalo uvést povolání, se zapisovalo, čím se zaměstnávají – „*středoškolský žák*“, „*výpomoc při vedení domácnosti*“. U dětí mladších 14 let se do sloupců druh povolání a postavení v povolání zapisovala nula.

Podobně jako ve sčítání lidu v roce 1910 byla v prvním československém sčítání lidu zařazena otázka na „*bližší označení závodu (podniku, úřadu), v němž se hlavní povolání vykonávalo*“. Účelem této otázky byla jednak kontrola odpovědí, týkajících se povolání a postavení v něm, jednak tato informace měla být základem pro sčítání závodů, ke kterému ale později už nedošlo.

Důležitou sociální otázkou byla změna povolání, zejména přechod od zaměstnání zemědělských k průmyslovým, resp. obchodním, nebo obráceně od průmyslových živností k zemědělství. Proto se zjišťovalo také druh a postavení v hlavním povolání, jež sčítaná osoba měla před první světovou, přesně 16. července 1914. Nejprve byla položena otázka 17, zda měla sčítaná osoba dne 16. července 1914 nějaké „*výdělečné povolání*“, na kterou se odpovídalo jednoznačně „*ano*“ nebo „*ne*“. Zněla-li odpověď „*ano*“, měla sčítaná osoba vyplnit sloupce 18 a 19 „*druh povolání*“ a „*postavení v povolání*“ obdobným způsobem jako sloupce 14 a 15. Oproti posledním sčítání lidu rakousko-uherským nebyla v roce 1921 zjišťována vedlejší výdělečná činnost.

Z rakousko-uherských sčítání byl zachován způsob třídění povolání jako ve sčítání lidu 1890 a pozdějších, klasifikace povolání bylo pouze doplňována. A tato kontinuita umožňuje zjišťovat časové změny v ekonomické struktuře obyvatelstva od roku 1890 až do roku 1921. V československé klasifikaci povolání (tab. 1) byly zcela převzaty první tři třídy, třída čtvrtá byla rozdělena na dvě, a to D. státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání a vojsko a E. ostatní povolání, dále členěné na samostatné

vykonávané domácí služby, námezdné práce střídavého druhu, jiná povolání, bez povolání a bez údaje povolání.

Třídy povolání se dále rozčleňovaly na skupiny a ty pak na druhy. „*Rakouská klasifikace povolání z r. 1890 rozlišovala celkem 173 druhů v 29 skupinách. Při sčítáních následujících se toto schéma rozšiřovalo, takže r. 1910 byla povolání rozdělena již v 31 skupin a 197 druhů. Ještě mnohem bohatší bylo schéma uherské, jež r. 1910 mělo 336 druhů a u nich kromě toho ještě 38 pododdělení, takže ve skutečnosti bylo 374 zvláštních druhů. Schéma československé vycházelo z dřívějších sčítání lidu rakouských, jen se zvětšil počet skupin na 34 a druhů na 243.*“²² Rozdělení do tříd a skupin při prvním československém sčítání lidu ukazuje tab. 1. V třídě A. rozeznávalo rakouské schéma tři skupiny: I. zemědělství, II. lesnictví a jeho vedlejší produkty (resp. zaměstnání) a III. rybníkářství, uherské schéma pak čtyři skupiny: I. zemědělství a zahradnictví, II. lesnictví a myslivost, výrobu dřevěného uhlí, III. chov včel, bourců a ryb a IV. rybníkářství. Jelikož v Československé republice bylo rybníkářství jako hlavní povolání v té době méně rozšířeno, bylo při sčítání lidu z roku 1921 rybníkářství sloučeno s lesnictvím a myslivostí v jednu skupinu.

Ve skupině I. byly v Rakousku roku 1890 a 1900 rozlišeny druhy zemědělství, zahradnictví (umělecké a obchodní) a chov i žír zvířat, byl-li provozován mimo zemědělský závod. V zemědělství byli odlišeni také nájemci a koloni od vlastníků zemědělských závodů. V roce 1910 byly tyto druhy sloučeny v jeden – zemědělství, od něj jako zvláštní druh povolání bylo odděleno vinařství. Při sčítání v roce 1921 byla zemědělská povolání klasifikována do čtyř druhů: 1. zemědělství, 2. vinařství, 3. zahradnictví, sadařství, ovocné školky a semenářství a 4. chov a žír zvířat.²³

Skupina II. „*Lesnictví, myslivost, rybníkářství*“ byla v rakouské statistice rozdělena ve 3 druhy: 1. lesnictví s myslivostí, 2. v těžbu vedlejších produktů lesnických a 3. v dobývání rašeliny. V klasifikaci povolání při sčítání lidu 1921 bylo vytvořeno pět druhů: 1. lesnictví a lesní školky, 2. vedlejší produkty lesnické (kořenářství, pálení dřevěného uhlí apod.), 3. myslivost, 4. vrbovny a 5. rybníkářství. Myslivost byla tedy oddělena od lesnictví, jako zvláštní druh povolání bylo utvořeno pěstění vrbového proutí („vrbovny“). Dobývání rašeliny nebylo zařazeno do této skupiny, ale do hornictví, tedy do třídy B.

Do třídy B. průmysl a živnosti se počítalo v rakouské statistice v r. 1890 (a 1900) 15 skupin, roku 1910 bylo toto rozdělení změněno na 14 skupin. Dvě skupiny průmyslu kovů (železa s ocelí a ostatních kovů) byly sloučeny v jednu skupinu zpracování kovů. Průmysl nápojů a požívatin byl sloučen s průmyslem potravin a dále byla vytvořena nová skupina „*z centrál pro osvětlování, zásobování vodou, dodávání a přenos*

²² Sčítání lidu v republice Československé (jako pozn. 8), s. VII. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b9cd09c0-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

²³ Sčítání lidu v republice Československé (jako pozn. 8), s. VII. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b9cd09c0-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

síly“. V klasifikaci povolání z r. 1921 bylo odděleno sklářství od průmyslu kamene a zemín, průmysl kožní od papírnického a živnosti úpravnické od průmyslu oděvníckého, takže v třídě B. průmyslu a živnosti bylo při prvním československém sčítání v roce 1921 17 skupin.²⁴

Tyto skupiny zahrnovaly celkem 149 druhů. Oproti klasifikacím povolání ze sčítání v době Rakousko-uherské monarchie docházelo k přesunům některých druhů do jiných skupin nebo k vyčleňování nových druhům, ale do úrovně skupin lze většinou porovnávat a popisovat změny v čase. Významné změny byly pak provedeny v klasifikaci živností stavebních. Z původního rakouského schématu přešly do československé klasifikace jen tři druhy: a) zednictví, b) sklenářství a c) malířství pokojů s natěračstvím, lakýrnictvím a štukatérstvím. Od tesařství bylo odděleno pokrývačství. Další druh rakouského schématu, který obsahoval různorodé živnosti, byl v československém schématu rozdělen ve čtyř skupin: a) dlaždičství, asfaltérství a studnařství, b) instalatérství plynovodů a vodovodů, c) cídění bytových zařízení, veřejných budov atd. a d) čištění stok, žump a metařství. Vzájemně nesrovnatelné jsou poslední dva druhy stavebních živností, protože jednotlivá povolání sem náležející byla zařazována jednou do druhu prvního, jindy do druhého. Zahrnují podnikatele staveb, architektky a stavitele, geometry, kulturní a civilní techniky, stavby a práce inženýrské.

Třetí třída v československé klasifikaci byla rozdělena nejprve ve dvě podtřídy: 1. obchod a peněžnictví, 2. doprava. Dále bylo proto nutno oddělit od sebe pomocné živnosti obchodní a dopravní, které v rakouské klasifikaci byly spojeny v jedné skupině. Vyloučena byla z této třídy skupina samostatně vykonávaných domácích služeb a námezdních prací střídavého druhu, byla přesunuta do třídy E.

Obchod a peněžnictví se rozděluje v klasifikaci do 4 skupin: 1. obchod se zbožím, ten odpovídá skupině schématu rakouského, 2. hostinství a výčepnictví, které v rakouské statistice z let 1890 a 1900 bylo zahrnováno do průmyslu nápojů, 3. pomocné živnosti obchodní a 4. peněžnictví, tvořící od počátku samostatnou skupinu v klasifikaci rakouské. V československé klasifikaci povolání ve skupině *XX. Obchod se zbožím* bylo tříděno do 22 druhů. Velký rozvoj obchodu na podkladě kolektivním vedl při tvorbě československé klasifikace povolání k jeho odloučení od ostatního obchodu a utvoření 4 druhů nových. Bylo tím však z velké části ztěženo srovnávání posledních dat v jednotlivých druzích obchodu s výsledky předcházejících sčítání lidu. Složení skupiny 2. živnost hostinská a výčepnická ze čtyř druhů vcelku odpovídá rakouské klasifikaci. 3. Pomocné živnosti obchodní skládaly se v rakouské klasifikaci ze dvou: a) zprostředkování obchodů, služeb a míst, a b) z vlastních pomocných živností obchodních (jako měření, balení, vážení atd.). V československé klasifikaci byl utvořen kromě předešlých ještě nový druh povolání informační, patentní, revizní, poplatkové kanceláře, detektivní ústavy apod. a kromě toho ze skupiny peněžnictví byla sem převedena jako 4. druh skladiště. Čtvrtá skupina Peněžnictví obsahovala původně v ra-

²⁴ Uváděný jako kožní.

kouské klasifikaci tři druhy, v československé statistice se vzrostla na pět druhů: peněžní ústavy byly rozděleny ve dva druhy: a) banky, b) spořitelny a záložny; soukromé pojišťovny byly odděleny od pojišťoven veřejných. V dopravě rozeznávala rakouská klasifikace až do r. 1900 dvě skupiny: 1. dopravu po zemi, 2. dopravu po vodě, a kromě toho dva druhy pomocných živností dopravních, spojených v jednu skupinu s pomocnými živnostmi obchodními. R. 1910 byly z dopravy pozemní vyňaty železnice a povýšeny na zvláštní skupinu povolání, ostatní doprava po souši byla pak sloučena v jednu skupinu s dopravou po vodě. V československé klasifikaci se pro dopravu vytvořily tři skupiny *XXV. Železnice a jiné dráhy, XXIV. Pošta, telegraf a telefon a XXVI. Ostatní doprava a pomocné živnosti dopravní.*

Železnice a jiné dráhy tvořily dva druhy 1. Dráhy hlavní a místní (nevyjímaje drah místních s pohonem elektrickým) a 2. Dráhy pouliční a lanové, jakož i jiné dráhy drobné (s pohonem elektrickým nebo parním). Do dvou druhů se třídily i povolání skupiny pošta, telegraf a telefon, a to na službu poštovní, telegrafní a telefonní a na poštu jízdní. Skupinu ostatní doprava a pomocné živnosti dopravní tvořil konglomerát šesti druhů dosti nesourodých povolání od speditérství a dopravy zboží po zemi, dopravu, dopravu po vodě, vzduchoplavbu, až po kategorie posluhové a nosiči a pohřbívání. Oba poslední druhy pomocných živností dopravních byly převzaty beze změny z klasifikace rakouské.

Ve třídě čtvrté D. Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání a vojsko bylo vojsko postaveno zvláště nejen jako samostatná skupina, nýbrž i jako zvláštní pododdělení této třídy. V podskupině Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání byly v československé klasifikaci tři skupiny *XXVII. Státní a jiná veřejná správa, XXVIII. Školství a výchova a XXIX. Ostatní veřejná služba a svobodná povolání.* S rakouským schématem nebyly v československé klasifikaci stejné žádné skupiny. Státní a jiná veřejná správa obsahovala pět druhů povolání: 1. Státní správu, 2. Správu zemskou a okresní, 3. Správu obecní, 4. Jinou službu veřejnou a 5. Službu strážní a četnickou. Ve skupině *XXVIII. Školství a výchova* bylo zařazeno také pět druhů povolání: školství národní, školství střední a odborné, školství vysoké, knihovny, vědecké ústavy, umělecké sbírky, archivy atd. a školky a dětské zahrádky. Třetí skupina *XXIX. Ostatní veřejná služba a svobodná povolání* obsahuje kromě čtyř druhů veřejné služby (službu církevní, službu zdravotní, službu zvěrolékařskou a advokáty a notáře) ještě šest druhů svobodných (volných) povolání (malíři a sochaři, spisovatelé, novináři a soukromí učenci, soukromí úředníci, také spolky a jiné korporace, stenografové, písaři a počtáři, soukromé vyučování a vychovávání, herci, hudebníci, zpěváci, tanečníci, personál divadelní, majitelé biografů, divadel, tanečních sál atd.

V páté třídě československé klasifikace povolání s názvem Samostatně vykonávané domácí služby, námezdné práce střídavého druhu, jiná povolání, bez povolání a bez údaje povolání byla vytvořena dvě pododdělení. První pododdělení tvoří jedna skupina ze samostatně vykonávaných domácích služeb a námezdných prací střídavého druhu, v němž se rozeznávají tři druhy: samostatně vykonávané domácí služby, služeb-

né osoby bez místa a námezdné práce střídavého druhu. Druhé pododdělení třídy E obsahuje tři skupiny. První dvě, osoby žijící z rent a podpor a chovanci ústavů a žáci připravující se k svému povolání, odpovídají přesně příslušným skupinám rakouské klasifikace. Do československé klasifikace z nich byly převzaty všechny druhy, avšak s některými obměnami názvů. Jsou to: a) soukromníci (místo domácí páni a rentiéri), b) penzisté, c) výměnkáři, d) almužníci a e) invalidé (místo: osoby žijící z úrazových a starobních apod. rent); z jiné skupiny sem byly přeneseny jako šestý druh „*osoby bez povolání*“. Ve skupině chovanci ústavů a žáci připravující se k svému povolání byl počet druhů rozšířen ze 4, resp. 5 (v roce 1910) na 8 druhů s podrobnějším tříděním ústavů a odlišením žáků škol národních, nebydlících u rodičů. Třetí skupina pododdělení ostatní povolání a bez údaje povolání se značně liší od poslední skupiny schématu rakouského. V československé klasifikaci byla v roce 1921 do této poslední skupiny zařazena kromě osob bez údaje povolání a dělníků a nádeníků bez bližšího označení i povolání „*nízká a společností opovrhovaná*“, jako věštkyně, kejklíři, kočovní hudebníci apod., prostitutky a majitelé nevěstinců, která rakouská klasifikace nechtěla vůbec znát.²⁵ Jako zvláštní druh povolání se zde vyskytují i kočovní cikáni.

Podobně jako převzatá rakouská klasifikace povolání, byl z větší části převzat také způsob třídění postavení v povolání. Osoby v povolání činné byly rozděleny r. 1890 ve 4 kategorie: samostatné úředníky, resp. zřizence, dělníky a nádeníky. V roce 1900 k nim přibyli pomáhající členové rodiny, zařazovaní předtím mezi dělníky, a v roce 1910 i učedníci, počítaní dříve mezi dělnictvo, a nájemci, slučovaní do té doby se samostatnými. Aby bylo možno srovnávat sociální třídy v historických zemích a výsledky sčítání rakouských, byli v československé klasifikaci v roce 1921 obyvatelé v povolání činní opět roztrženi do těchto kategorií. Pouze pomáhající členové rodiny byli zařazeni do zvláštního oddílu.

Při sčítání lidu z 15. února 1921 bylo zjišťováno hlavní povolání, k zaměstnáním vedlejším přihlíženo nebylo. V návodu, jak se má vyplňovat sčítací arch, bylo pak hlavní povolání definováno jako ten druh povolání, na němž se zakládá životní postavení sčítané osoby, anebo z něhož pochází její výdělek nebo důchod buď úplně, nebo z největší části.

V aktivním nebo v pasivním poměru k povolání byl považován každý člověk, tedy všichni obyvatelé byli „*příslušní k nějakému povolání*“. Podle toho, zdali člověk sám vydělával svojí prací nebo zdali byl vydržován z práce jiných, se všechno obyvatelstvo rozdělo na dvě velké skupiny: a) vydělávající, b) nevydělávající.

Ti, kteří činností v určitém povolání vydělávali živobytí pro sebe a členy své domácnosti, se nazývali „*výdělečně činní*“. Z výdělečně činných byla vyjmuta jako zvláštní kategorie domácí služebnictvo. To žilo v domácnosti svého zaměstnavatele a vykonávalo práce, kterých bylo třeba k udržení a chodu domácnosti. Ti, kdo konali domácí služby jako zvláštní samostatné povolání, ale nežili v domácnosti zaměstnava-

²⁵ Sčítání lidu v republice Československé (jako pozn. 8), s. 63.

tele, nýbrž měli sami vlastní domácnost, počítali se mezi výdělečně činné (skupina „samostatně vykonávaných domácích služeb“).

Obyvatelé, kteří výdělečně nepracovali, byli zařazeni do kategorií „samostatně bez povolání“ (osoby, které žijí ze jmění, z rent, penzí nebo podpor a mající vlastní domácnost) nebo „obyvatelé zdržení na čas od svého povolání a žijící v ústavech“ (vojáci,²⁶ vězni, trestanci, chovanci polepšoven, pak mládež, připravující se k svému povolání mimo domov a žijící buď v ústavech, nebo v soukromých domácnostech cizích osob²⁷). Pro ostatní nevydělávající (nevydělávající příslušníky domácností osob výdělečně činných, samostatně bez povolání a studenty) se používal společný název „příslušníci bez vlastního povolání“.

Mezi výdělečně činnými a příslušníky bez vlastního povolání nebyla však přesná hranice. Mezi výdělečnou činností a úplnou neúčastí na jakékoli hospodářské činnosti bylo mnoho přechodných stupňů. Statistika si vypomohla například vytvořením pojmu pomáhající členové rodiny²⁸, kteří se jako zvláštní kategorie vedle „výdělečně činných“ a domácího služebnictva se počítali mezi obyvatelstvo vydělávající.

Z dat ze sčítání lze rozlišit **6 kategorií obyvatelstva**.²⁹

1. výdělečně činní;
2. pomáhající členové rodiny;
3. samostatní bez povolání;
4. zdržené na čas od povolání a připravující se k povolání (mimo domov);
5. příslušníci bez vlastního povolání;
6. domácí služebníci.

Výdělečně činné osoby, pomáhající členové rodiny a domácí služebnictvo bylo zahrnuto dohromady pod pojem „obyvatelstvo vydělávající“, ostatní osoby byly obyvatelstvem nevydělávajícím. Dále byly spojeny skupiny obyvatelstva výdělečně činní, pomáhající členové rodiny, samostatní bez povolání a obyvatelé zdržení od svého povolání i připravující se k povolání mimo domov ve společnou kategorii „v povolání činných“. V analytické části byla využita tato souhrnná členění – vydělávající obyvatelstvo, v povolání činní bez údaje povolání a obyvatelstvo nevydělávající (pod názvem „nikoli vydělávající“), dále kategorie obyvatel v povolání činní a obyvatel v povolání nečinní (pod názvem „nikoli v povolání činní“).

²⁶ Kromě vojenských gážístů.

²⁷ Nepatrná část dospělých studentů, hlavně cizinců, měla domácnost vlastní.

²⁸ Pojem „*pomáhajících členů rodiny*“ je neurčitý, protože pomoc ve výdělečné činnosti mohla být různé intenzity a nebylo vždy jasno, zda se jedná o pravidelnou výpomoc. Členové rodiny tak byli zařazeni buď mezi „*pomáhající členy rodiny*“ anebo mezi „*příslušníky bez vlastního povolání*“.

²⁹ K nim pak přistupují ještě ti samostatní, kteří při sčítání neudali své povolání a u nichž není známo, jsou-li výdělečně činní či samostatní bez povolání.

Celkové výsledky sčítání lidu z 15. února 1921

Povolání obyvatel Československé republiky a zájmových regionů. Podle výsledků sčítání lidu z 15. února 1921 žilo v celé Republice československé 13 613 172 obyvatel. Nejvíce obyvatel žilo v Čechách – 6 670 582. Na Moravě pak žilo 2 662 884 obyvatel a ve Slezsku 672 268. Dohromady v historických zemích Čech, Moravy a Slezska (československého) bylo sečteno 10 005 734 obyvatel. Na Slovensku žilo podle sčítání 3 000 870 obyvatel a na Podkarpatské Rusi 606 568. Rozdělení obyvatelstva celé Republiky československé podle výsledků sčítání lidu z 15. února 1921 do kategorií podle ekonomické aktivity ukazuje tab. 2.

Tab. 2. Rozdělení obyvatelstva Republiky československé podle ekonomické aktivity na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921.

Poměr k povolání	absolutně	na 1 000 obyv.
výdělečně činní	5 022 818	369
pomáhající členové rodiny	650 976	47,8
samostatní bez povolání	589 675	43,3
zdržení od povolání a připravující se k povolání	235 664	17,3
příslušníci bez vlastního povolání	6 901 124	507
domácí služebníci	197 404	14,5
v povolání činní bez údaje povolání	15 511	1,1
vydělávající	5 871 198	431,3
v povolání činní bez údaje povolání	15 511	1,1
nikoli vydělávající	7 726 463	567,6
v povolání činní	6 514 644	478,5
nikoli v povolání činní	7 098 528	521,5
všech k povolání příslušných úhrnem	13 613 172	1 000,0

Zdroj: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, s. 2. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bcef3150-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

Na 1000 obyvatel vydělávajících připadalo 1316 obyvatel, kteří byli ekonomicky neaktivní. Roku 1910 bylo vydělávajících v Rakousku 52,3 %. Nápadný rozdíl

mezi statistikou rakouskou z roku 1910 a statistikou československou z roku 1921 se vysvětluje hlavně různým zařazováním žen zemědělců, které se účastnily při polních pracích.³⁰ Jelikož kolísání mezi pomocnou činností a pouhou příslušností bez vlastního povolání se vyskytuje ve většině případů u žen, rozčleňujeme podle výdělečné činnosti a poměru k povolání obě pohlaví odděleně; výsledky jsou obsaženy v tab. 3.

Tab. 3. Muži a ženy v Republice československé podle poměru k povolání (na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921).

Poměr k povolání	Muži		Ženy	
	absol.	z 1 000	absol.	z 1 000
výdělečně činní	3 754 352	572,3	1 268 466	179,8
pomáhající členové rodiny	405 095	61,8	245 881	34,9
samostatní bez povolání	184 419	28,1	405 256	57,5
zdržení od povolání a připravující se k povolání	196 125	29,9	39 539	5,6
příslušníci bez vlastního povolání	2 010 515	306,5	4 890 609	693,3
domácí služebníci	3 780	0,6	193 624	27,4
v povolání činní bez údaje povolání	5 217	0,8	10 294	1,5
vydělávající	4 163 227	634,7	1 707 971	242,1
v povolání činní bez údaje povolání	5 217	0,8	10 294	1,5
nikoli vydělávající	2 391 059	364,5	5 335 404	756,4
v povolání činní	4 545 208	692,9	1 969 436	279,3
nikoli v povolání činní	2 014 295	307,1	5 084 233	720,7
k povolání příslušní úhrnem	6 559 503	1 000,0	7 053 669	1 000,0

Zdroj: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, s. 2. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bcef3150-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

³⁰ Již v Rakousku byla praxe nejednotná; roku 1910 byly počítány většinou mezi pomáhající členy rodiny, kdežto roku 1900 byly ženy podle údajů ve sčítacích arších označovány jako spolujitelky a byly zařazeny mezi samostatné zemědělce. Při sčítání lidu 1921 byla v návodu ke sčítání věta „*Vedení domácnosti nepokládá se za pomoc a povolání, nýbrž budiž vyznačeno slovy „vede domácnost“*“.

Tab. 4. Obyvatelstvo zemí podle poměru k povolání na 1000 obyvatel (na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921).

Poměr k povolání	Čechy	Morava	Slezsko	Čechy, Morava a Slezsko dohromady
výdělečně činní	402,8	372,8	382,2	393,9
pomáhající členové rodiny	35,5	48,9	20,6	38,1
samostatní bez povolání	51,4	47,5	46,4	50,0
zdržení od povolání a připravující se k povolání	18,0	18,7	13,4	17,9
příslušníci bez vlastního povolání	476,4	495,9	520,8	484,5
domácí služebníci	14,7	15,3	15,8	15,0
v povolání činní bez údaje povolání	1,2	0,9	0,8	1,1
vydělávající	453,0	437,0	418,6	446,5
v povolání činní bez údaje povolání	1,2	0,9	0,8	1,1
nikoli vydělávající	545,8	562,1	580,6	552,4
v povolání činní	508,9	488,8	453,4	500,5
nikoli v povolání činní	491,1	511,2	536,6	499,5

Zdroj: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, s. 2. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bcef3150-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

V celém státě bylo mezi muži 57,2 % obyvatel výdělečně činných, mezi ženami pouze 18,0 %. Pokud připočteme pomáhající členy rodiny a domácí služebnictvo, pak vydělávajících mužů bylo 63,5 % a žen 24,2 %. Ve skutečnosti však bylo procento vydělávajících žen o něco vyšší vzhledem k tomu, že žen pomáhajících v zemědělství, obchodě nebo v řemesle bylo mnohem více, než bylo zapsáno ve sčítacích arších.³¹ Samostatných bez povolání bylo mezi ženami jen o málo více než mezi muži. Výpomocné práce v domácnosti byly obstarávány častěji domácím služebnictvem – ženami, mužů bylo mezi domácími služebníky jen nepatrný počet.

Poměr mezi jednotlivými kategoriemi obyvatelstva, zejména pak mezi obyvatelstvem vydělávajícím a nevýdělavajícím nebo obyvatelstvem v povolání činným a nikoli v povolání činným byl v jednotlivých zemích nebo krajích republiky různý.

³¹ Sčítání lidu v republice Československé (jako pozn. 8), s. 2. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bcef3150-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

Tab. 4. ukazuje zastoupení obyvatel jednotlivých zemí Československé republiky podle poměru k povolání.

Při studiu tab. 4 a pramenů upoutají pozornost především velké rozdíly v sociální struktuře obyvatel mezi historickými zeměmi (Čechy, Morava, Slezsko) a Slovenskem s Podkarpatskou Rusí. „V historických zemích bylo poměrně více výdělečně činných, samostatných bez vlastního povolání a také domácího služebnictva, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi bylo mnohem vyšší procento příslušníků bez vlastního povolání i pomáhajících členů rodiny. Obyvatelů na výdělečné činnosti nezúčastněných bylo v Čechách a na Moravě výrazně méně než na Slovensku, na Slovensku pak mnohem méně než na Podkarpatské Rusi. Na 1000 vydělávajících připadá na výdělečné činnosti nezúčastněných v Čechách 1 205, na Moravě 1 286, ve Slezsku 1 387, v zemích historických úhrněn pak 1 237, na Slovensku 1 513, v Podkarpatské Rusi 1 868.“³²

Vezmeme-li pouze výdělečně činné bez pomáhajících členů rodiny a bez domácích služebníků, jsou rozdíly mezi zeměmi ještě výraznější: v Čechách bylo 40,3 % výdělečně činných, ve Slezsku 38,2 % a na Moravě 37,3 %, zatímco na Slovensku bylo jen 30,8 % a na Podkarpatské Rusi pouze 26,8 % výdělečně činných.

I uvnitř jednotlivých zemí jsou velké diference. Pozorování omezíme jen na dva obvody obchodních a živnostenských komor,³³ obvody obchodní a živnostenské komory v Českých Budějovicích a v Plzni, dále za město Plzeň a zbytek plzeňského obvodu, vzhledem k výzkumu v periferním území při hranicích obou regionů. Příslušná data jsou obsažena v tab. 5.

V obou obvodech obchodních a živnostenských komor v Plzni a Českých Budějovicích bylo málo výdělečně činných – 36 %, z českých i moravských obvodů nejméně. Naopak pomáhajících členů rodiny bylo více, především v českobudějovickém obvodu (6,6 %), v plzeňském obvodu se výrazně lišilo město Plzeň (0,3 %) a venkovský zbytek obvodu (5,6 %). Což je pochopitelné, protože výpomoc členů rodiny při výdělečné činnosti se vyskytovala nejčastěji v zemědělství.

V rozšíření domácího služebnictva byly rozdíly mezi obvody obchodních a živnostenských komor celkem menší, přesto venkov v plzeňském obvodu a českobudějovický obvod měl zastoupení nejnižší – 0,9 % resp. 1,1 %. Naopak město Plzeň mělo vysoké zastoupení domácího služebnictva (2,2 %).

Samostatní bez povolání zahrnovali sice obyvatele rozmanitých a nestejných sociálních poměrů, ale bylo charakteristické, že v zemích historických se vyskytovali dvakrát čteněji než ve východní části republiky. Poměrně vysoké procento jich bylo také v obvodu obchodní a živnostenské komory českobudějovické (7,3 %). V plzeň-

³² Sčítání lidu v republice Československé (jako pozn. 8), s. 4. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bd2842b0-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

³³ V publikovaných tabelárních přehledech jsou data za obvody obchodní a živnostenské komory a za velkoměsta s více než 100.000 obyv. (Prahu, Brno, Plzeň a Mor. Ostravu).

ském obvodu byl opět velký rozdíl mezi městem Plzeň (10,0 %) a venkovskou částí obvodu (6,8 %).

Méně než polovinu veškerého obyvatelstva tvořili příslušníci bez vlastního povolání v obvodu českobudějovickém (49,3 %), naopak v plzeňském obvodu tvořila tato skupina více než polovinu obyvatel (50,9 %), opět s rozdílem mezi městem Plzeň (46,5 %) a venkovskou částí obvodu (51,5 %). Rozdělení obyvatelstva podle jeho poměru k povolání je ovšem v úzké souvislosti s rozvrstvením obyvatel podle věku, čím vyšší je zastoupení dětí, tím vyšší bude také procento příslušníků bez vlastního povolání. Nicméně shoda zde není úplná, protože kromě přirozeného věku působí na vztah obyvatelstva k povolání také poměry sociální.

Tab. 5. Obyvatelstvo Plzeňska a Českobudějovicka dle poměru k povolání na 1000 obyvatel (na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921).

Obchodní a živnostenská komora	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
České Budějovice	360,1	61,5	73,4	492,9	12,1	433,7	495,0
Plzeň	359,2	49,0	71,7	509,2	10,9	419,1	479,9
město Plzeň	408,8	2,9	100,3	465,3	22,7	434,4	512,0
ostatní obvod	352,0	55,6	67,6	515,5	9,3	416,9	475,2

Pozn.: 1. výdělečně činní, 2. pomáhající členové rodiny, 3. samostatní bez povolání, zdržení od povolání a připravující se k povolání, 4. příslušníci bez vlastního povolání, 5. domácí služebníci, 6. vydělávající úhrnem,³⁴ 7. v povolání činní úhrnem.

Zdroj: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, s. 2. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bcef3150-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

Příslušnost k povolání podle tříd. Československá republika byla v roce 1921 státem agrárně průmyslovým, hospodářským rozvrstvením svého obyvatelstva se podobala Německu. Zemědělství spolu s lesnictvím a rybnářstvím mělo slabou převahu nad průmyslem vlivem Slovenska a Podkarpatské Rusi. Zemědělská prvovýroba poskytovala obživu 39,6 % obyvatelů, průmysl pak 33,8 % obyvatelů. Celkem příslušelo oběma těmto třídám necelé tři čtvrtiny (73,4 %), všem ostatním povoláním dohromady něco přes čtvrtinu obyvatelstva (26,6 %); z toho 10,7 % obchodu s peněžnictvím a do-

³⁴ Třídění obyvatelstva podle druhů povolání bylo prováděno jen v obvodech žup a zemí, a tudíž počet osob, jež neudaly svého povolání, není znám za obvody komor, osoby bez údaje povolání se počítají do kategorie osob výdělečně činných.

pravou, 4,3 % veřejné správě a volným povoláním, 1,2 % vojsku a 10,5 % ostatním povoláním³⁵.

Vzhledem k tomu, že do páté třídy jsou zařazeni i obyvatelé, kteří nemají žádné výdělečné zaměstnání, je skutečné rozdělení osob vydělávajících jiné. Třídy A a B poskytují zaměstnání celým čtyřem pětinaš osob (80,4 %) vydělávajících, a to zemědělství 41,9 %, průmysl 38,5 %; ze zbývajících pětiny připadá na obchod s peněžnictvím a dopravou 11,2 %, na veřejnou správu a volná povolání (bez vojska) 5,4 %.

Uvnitř státu se lišily zastoupením povolání obyvatelstva velmi podstatně jednotlivé kraje i země. Poměr hlavních tříd povolání v zemích a v obvodech obchodních a živnostenských komor ukazují tab. 6 a 7.

Tab. 6. Třídy povolání v zemích československé republiky v roce 1921 (podle příslušnosti k třídě povolání na 1000 obyvatel).

Země	Třída				
	A	B	C	D	E
	Zemědělství, lesnictví a rybařství	Průmysl a živnosti	Obchod, peněžnictví a doprava	Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání a vojsko	Ostatní povolání a bez povolání
Čechy	296,9	409,9	125,0	59,7	108,5
Morava	386,4	349,7	102,7	54,2	107,0
Slezsko	218,8	507,6	104,9	50,6	118,1
Slovensko	606,1	176,7	76,9	49,3	91,0
Podkarpatská Rus	677,1	105,7	71,3	42,8	103,1
Československá republika úhrnem	395,7	338,0	106,6	55,1	104,6

Zdroj: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, s. 2. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bcef3150-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

Slovensko a Podkarpatská Rus měly ráz země zemědělských. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku nabylo průmyslové podnikání významného rozvoje, průmysl již nabyl převahy nad zemědělstvím v Čechách (k třídě A příslušelo 29,7 %, k třídě B 41,0 % obyvatel). Ve Slezsku, kde dokonce již absolutní většina obyvatelstva se živila průmyslem (k třídě A příslušelo pouze 21,9 %, k třídě B 50,8 % obyvatel). Pouze na

³⁵ Sčítání lidu v republice Československé (jako pozn. 8), s. 9. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bdb98630-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

Moravě zůstávalo o něco více zemědělského obyvatelstva než průmyslového (k třídě A příslušelo 38,6 %, k třídě B 35,0 % obyvatel).

Tab. 7. Třídy povolání v obvodech obchodních a živnostenských komor Plzeň a České Budějovice v roce 1921 (podle příslušnosti k třídě povolání na 1000 obyvatel).

Region	Třída				
	A	B	C	D	E
	Zemědělství, lesnictví a rybnářství	Průmysl a živnosti	Obchod, peněžnictví a doprava	Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání a vojsko	Ostatní povolání a bez povolání
Plzeň	404,3	347,7	88,7	48,5	110,8
město Plzeň	17,9	521,6	218,4	115,8	126,3
ostatní obvod	460,1	322,5	70,0	38,8	108,6
České Budějovice	484,9	274,2	89,5	44,3	107,1
Čechy	296,9	409,9	125,0	59,7	108,5
Československá republika úhrnem	395,7	338,0	106,6	55,1	104,6

Zdroj: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, s. 2. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bcef3150-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

Z obvodů obchodních a živnostenských komor byl v Čechách nejprůmyslovější liberecký region, který bez Královéhradecka měl 53,7 % obyvatelstva průmyslového, a jen 16,4 % obyvatelstva zemědělského. Převážně zemědělský ráz měl plzeňský region (k třídě A příslušelo 40,4 %, k třídě B 34,8 % obyvatel) a zejména českobudějovický region, kde se zemědělství, lesnictvím a rybnářstvím živila téměř polovina obyvatelstva (48,5 %). V plzeňském regionu se ve struktuře obyvatel podle tříd povolání projevoval velký rozdíl mezi městem Plzní a ostatním územím obvodu.

S vyšším podílem průmyslu také rostlo procento obyvatel žijících se obchodem a dopravou. Na Slovensku a v Pod karpatské Rusi přináleželo k této třídě povolání jen 7,6 % obyvatel, kdežto v Čechách, na Moravě a ve Slezsku dohromady 11,8 %. Vlivem hlavního města Prahy, v němž se víc než čtvrtina obyvatelstva (26,9 %) živila obchodem, peněžnictvím a dopravou, bylo procento obyvatel v Čechách přináležících k této třídě povolání nejvyšší. V plzeňském i českobudějovickém regionu, podobně jako v královohradecké oblasti, přináleželo této třídě méně než 9 % obyvatel, nejméně v českých zemích (plzeňský obvod bez města Plzně jen 7 %).

Eliminujeme-li z čtvrté třídy vojsko, náleželo ke státní a jiné veřejné službě a svobodným povoláním na Slovensku a v Podkarpatské Rusi opět poměrně značně méně obyvatel než v zemích historických (Čechy, Morava a Slezsko). V těchto zemích bylo vyšší procento obyvatel příslušných do této třídy především v obvodech obchodních a živnostenských komor, kde byla hlavní zemská města a kde byl silný průmysl i obchod. Plzeňský a českobudějovický obvod patřil opět k těm s nižším zastoupením. Vojsko bylo poměrně více dislokováno v zemích východních. Více byly zastoupeny ve východní části republiky i samostatně vykonávané domácí služby s námezdními pracemi střídavého druhu. Obyvatelů bez povolání a obyvatelů příslušných k ostatním povoláním bylo v zemích historických o něco více než ve východní části republiky, ale rozdily byly menší a méně určité.

Při posledních dvou sčítáních obyvatelstva živících se povoláním ve třídě A a B v Čechách i na Moravě ubylo. Podíl tříd povolání C až E (obchod, doprava a veřejná služba) stále rostl na účet povolání hospodářské statky produkujících, třídy A a B (tab. 8).

Tab. 8. Třídy povolání v letech 1890–1921 v historických zemích (podle příslušnosti k třídě povolání na 1000 obyvatel).

	A a B				C až E			
	1890	1900	1910	1921	1890	1900	1910	1921
v Čechách	793,0	758,5	733,7	706,8	207,0	241,5	266,3	293,2
na Moravě	817,1	787,9	762,8	736,1	182,9	212,1	237,2	263,9
ve Slezsku	819,3	796,2	754,7	–	180,7	203,8	245,3	–

Zdroj: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, s. 2. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bcef3150-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

Převaha průmyslu nad prvovýrobou zemědělskou (spolu s lesnictvím a rybářstvím) a rychlý vzrůst obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, které se živilo povoláním připadajícím do třídy třetí až páté, bylo výsledkem vývoje od r. 1890 (tab. 9).

Tab. 9. Přírůstek, resp. úbytek obyvatel příslušných ke třídě povolání v Čechách (v %).

	B	C	D	E
1890–1900	12,37	25,29	19,51	30,53
1900–1910	9,58	28,45	23,83	5,15
1910–1921	– 1,70	5,29	9,81	11,67

Zdroj: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, s. 2. Online: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bcef3150-a54c-11e8-8b41-005056822549> [cit. 23. 5. 2021].

Metodika

Postup při zpracování dat je přehledně znázorněn na obr. č. 1. Celý postup je sestaven z dílčích částí. K vyhodnocení ekonomické aktivity obyvatel zkoumaného venkovského území jsme zvolily informace ze sčítacích archů ze sčítání lidu z roku 1921. Zkoumáno bylo území ze čtyř soudních okresů. Vybráno bylo 74 venkovských obcí s celkovou rozlohou větší než 362, 42 km² a 27 tisíci obyvateli.

Při provádění výzkumu bylo nutné získat pravdivá a úplná data z důvěryhodného zdroje. Výzkum se opíral o data ze sčítání lidu z roku 1921. Bylo využito digitalizovaných soupisů obyvatel (sčítací archy/listy). Každý sčítací arch byl otevřen v internetové aplikaci a údaje použité pro výzkum byly přepsány do souboru Excel. Pro zjištění ekonomické aktivity obyvatel bylo potřeba získat podrobnější informace především o druhu povolání, postavení v povolání příp. informace o závodu, kde se povolání vykonávalo. Kontrolu dat jsme prováděly podle Historického lexikonu, který je uveřejněn na internetových stránkách Českého statistického úřadu. Na obr. č. 2 je ukázka sčítacího archu, ze kterého se ve výzkumu vycházelo. Sčítací listy byly vyplněny ručně a někdy i s pravopisnými chybami (např. „sin“ místo syn).

Byly zpracovány vybrané údaje ze sčítacích listů dle jednotlivých obcí. Vybranými údaji byly název obce, pohlaví (muž x žena), druh povolání a postavení v povolání a bližší označení závodu (ne vždy bylo pole vyplněno).

Tato přepsaná data jsme následně pro výzkum upravili. Všechna povolání jsme převedly do mužského rodu z důvodu zjednodušení a sjednocení. Mezi hlavní problémy při zpracování bylo nesjednocení názvu povolání či činnosti. Pro základní rozlišení obyvatel na ekonomicky aktivní a ekonomicky neaktivní jsme využily informace z metodiky využití při sčítání lidu 1921 – poměr k povolání. V analýze pracujeme s počtem obyvatel s povoláním. Za ekonomicky aktivní považujeme výdělečně činné, pomáhající členy rodiny, domácí služebníky a v povolání činné bez údaje povolání. Za ekonomicky neaktivní považujeme zdržené od povolání a připravující se k povolání, příslušníky bez vlastního povolání a samostatné bez povolání.

Podle uvedené metodiky jsou:

žena/muž v domácnosti je ekonomicky neaktivní;

žena/muž (rodinný příslušník) vypomáhá v domácnosti je ekonomicky aktivní a označuje se jako pomáhající člen rodiny;

žena/muž pokud pomáhá v domácnosti a není rodinný příslušník, je domácí služebník a považován za ekonomicky aktivní;

majitel/ka domu je zařazen mezi samostatné bez povolání.

Provedenou analýzou jsme zjistily počet ekonomicky aktivních a ekonomicky neaktivních obyvatel, nejčastější povolání v obcích, krajích a celkem za zkoumané území.

Obr. č. 1. Postup procesu při vytváření odborného článku. – Zdroj: Vlastní zpracování autorek.

Vymezení území. Studie zkoumá území čtyř soudních okresů, které byly datovány v roce 1921. Jedná se oblast, která byla součástí českého venkova Plzeňského a Jihočeského kraje. Na obrázku č. 3 je mapa vybraných venkovských obcí ze čtyř soudních okresů tj. Blatná, Nepomuk, Zbiroh a Rokycany. Rozloha zkoumaného území je tvořena 362, 42 km². Na této rozloze žilo dle sčítacích listů 26 754 osob.

Soudní okres Blatná: Přebudov, Radošice, Starý Smolivec, Nezdřev, Chloumek, Újezd u Kasejovic, Víška, Budislavice, Zámlyní Tisov, Lnářský Málkov, Bělčice, Bezdědovice, Čečelovice, Hornosín, Kocelovice, Lnáře, Předmíř, Kladrubce, Říščův, Mladý Smolivec, Životice, Záhorčice, Kasejovice, Břeží, Kadov a Metly.

Soudní okres Nepomuk: Polánka, Záhoří, Bezděkovec, Tojice, Podhůří, Želvíce, Chlumpy, Klášter, Kramolín, Měcholupy, Nekvasovy, Prádlo, Srby, Vrčeň, Železná Huť, Čmelíny, Mileč, Sedliště, Třebčice, Maňovice, Mohelnice a Dvorec.

Obr. č. 2. Vzor sčítacího archu ze sčítání lidu z roku 1921. – Zdroj: Státní okresní archiv Rokycany, fond Okresní úřad Rokycany I, sčítání lidu 1921, Zbiroh čp. 1.
Dostupné také z Porta fontium – Sčítací listy: https://www.portafontium.eu/iipimage/34709818/soap-ro_00002_census-1921-zbiroh-cp001_0020?x=-120&y=-34&w=1297&h=545 [cit. 14. 9. 2021].

Soudní okres Rokycany: Příkosice, Mesno, Mirošov, Bezděkov, Bušovice, Borek, Myt', Trokavec, Kornartice, Nevid, Raková, Smědčice, Veselá, Všenice, Kakejcov, Bušovice-Střápole, Štítov, Sedlecko a Skořice.

Soudní okres Zbiroh: Hradiště, Cekov, Kařez, Líšná, Týček a Zbiroh.

Výsledky výzkumu

Zhodnocení ekonomické aktivity obyvatel ve zvolené oblasti v roce 1921. Ve zkoumané oblasti bylo vybráno 74 venkovských obcí. Dle dat získaných z vlastního výzkumu žilo v těchto zkoumaných obcích při sčítání v roce 1921 26 754 obyvatel. Podle historického lexikonu žilo ve sledovaných obcích 27 037 obyvatel, o 283 obyvatel více než bylo zjištěno. Je proto pravděpodobné, že v digitalizované databázi nejsou dostupné všechny sčítací listy.

Mapa č. 1. Mapa vybraných venkovských obcí ze čtyř soudních okresů. – Zdroj: Vlastní zpracování autorek.

Ze zkoumaného území bylo vybráno nejvíce venkovských obcí v soudním okresu Blatná v Jihočeském kraji, celkem 27 obcí s 8 946 obyvateli (dle vlastního výzkumu ze sčítacích listů), přičemž ekonomicky aktivních bylo 4 165 obyvatel, to je 46,6 %, nejvíce z vybraných soudních okresů. V soudním okresu Nepomuk v Plzeňském kraji

jsme vybraly 22 venkovských obcí s 6 923 obyvateli (dle vlastního výzkumu ze sčítacích listů), přičemž ekonomicky aktivních bylo 2 984, to je 43,1 %. V soudním okrese Rokycany v Plzeňském kraji jsme vybraly 19 venkovských obcí s 7 411 obyvateli (dle vlastního výzkumu ze sčítacích listů), přičemž ekonomicky aktivních bylo 3 177 obyvatel, to je 42,9 %. V soudním okrese Zbiroh v Plzeňském kraji jsme vybraly 6 obcí s 3 474 obyvateli (dle vlastního výzkumu ze sčítacích listů), přičemž ekonomicky aktivních obyvatel bylo 1 443, to je 41,5 %. Tab. 10 uvádí souhrnné informace o počtu zkoumaných obcí, jejich rozloze, rozdílu mezi počtem obyvatel z Historického lexikonu a výzkumem provedeným ze sčítacích listů.

Tab. 10. Souhrnné informace o zkoumaných obcích vybraného území.

Okres	Počet zkoumaných obcí	Rozloha v ha (z Historického lexikonu)	Počet obyvatel celkem (z Historického lexikonu)	Počet obyvatel celkem (ze Sčítacích listů)	Počet obyvatel s povoláním v % (ze Sčítacích listů)	Z toho	
						ženy (v %)	muži (v %)
Blatná	27	12 936	9 015	8 946	46,60	36,40	63,60
Nepomuk	22	9 641	7 025	6 923	43,10	29,10	70,90
Rokycany	19	7 936	7 468	7 411	42,90	32,80	67,20
Zbiroh	6	5 729	3 529	3 474	41,50	33,70	66,30
Celkem	74	36 242	27 037	26 754	44,00	33,30	66,70

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z <https://www.portafonium.eu/>, <https://digi.ceskearchivy.cz/> a <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015> [cit. 23. 5. 2021].

Největší podíl ekonomicky aktivních žen jsme zjistily opět ve vybraných obcích soudního okresu Blatná. Graf 1 znázorňuje podíl ekonomicky aktivních osob a osob ekonomicky neaktivních. Ze sčítání lidu z roku 1921 vyplývá, že ekonomicky aktivních osob ve vybraném území je 44,0 % tj. 11 769 obyvatel.

V souhrnu za vybrané obce bylo zjištěno, že z celkového počtu obyvatel bylo ekonomicky neaktivních 14 985 obyvatel tj. 56,5 %, přičemž největší podíl byl tvořen dětmi a mladistvými – 58,2 %, tj. 8 724 obyvatel, a naopak nejmenší podíl představovaly, které byly bez zaměstnání (81 osob, tj. 0,5 %). Lidé bez zaměstnání v domácnosti představovali ve vybraných obcích 30,9 %. Seniorů, kteří byli bez zaměstnání, představovali 7,7 % z ekonomicky neaktivních obyvatel.

Graf 1. Podíl ekonomicky aktivních osob a osob nikoliv vydělávajících.

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z <https://www.portafontium.eu/> a <https://digi.ceskearchivy.cz/> [cit. 23. 5. 2021].

Tab. 11. Souhrnné informace o ekonomicky neaktivních obyvatelích.

Dle zařazení	Celkem
Bez zaměstnání – děti a mladiství	58,2 %
Bez zaměstnání – v domácnosti	30,9 %
Bez zaměstnání – senior	7,7 %
Bez uvedení povolání	2,7 %
Bez zaměstnání	0,5 %
Celkem	100 %

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z <https://www.portafontium.eu/> a <https://digi.ceskearchivy.cz/> [cit. 23. 5. 2021].

Ekonomicky aktivní obyvatele jsme zkoumaly vzhledem k příslušnosti k třídám povolání a porovnávaly zkoumané území s ostatními regiony Československé republiky v roce 1921. Zjistily jsme, že ve zkoumané oblasti je významně zastoupena třída A – Zemědělství, lesnictví a rybářství. Ve třídě A bylo zaměstnáno 299,3 obyvatel na 1000 obyvatel (tab. 12) a je podíl ekonomicky aktivních obyvatel pod podílem z celou Československou republikou a ve srovnání s Čechy se jedná o podobné zastoupení této třídy (tab. 6). Nejvíce obyvatel v produktivním věku připadá na třídu E – Ostatní povolání a bez povolání. Důvodem je skutečnost, že do této třídy jsou zařazeny osoby bez povolání, mezi které patří ženy v domácnosti, osoby, samostatně vykonávající domácí služby a osoby vykonávající námezdné práce. Takto zaměstnaných osob bylo

v oblasti nejvíce. V této třídě připadá na 1000 obyvatel 505,8 zaměstnaných a podíl zaměstnaných ve třídě je výrazně nad podílem za celou Československou republikou a ve srovnání s Čechy si stojí také nad podílem (tab. 6). Ve třídě B – Průmysl a živnosti (tab. 12), která vykazuje na 1000 obyvatel, našlo své povolání 141,6 zaměstnaných. V této třídě je podíl ekonomicky aktivních obyvatel pod podílem za celou Československou republikou a ve srovnání s Čechy si stojí také pod podílem (tab. 6). Ve třídě C – Obchod, peněžnictví a doprava bylo zaměstnáno na 1000 obyvatel 31,9 pracujících obyvatel. V porovnání s Československou republikou je opět výrazně pod podílem. Ve třídě D – Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání a vojsko, kde je na 1000 obyvatel zaměstnáno 21,4 obyvatele ve státní a jiné službě, veřejné službě, svobodném povolání a vojsku.

Tab. 12. Třídy povolání v Československé republice v porovnání se zkoumaným územím v roce 1921 (podle příslušnosti k třídě povolání na 1000 obyvatel).

Země	Třída				
	A	B	C	D	E
	Zemědělství, lesnictví a rybařství	Průmysl a živnosti	Obchod, peněžnictví a doprava	Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání a vojsko	Ostatní povolání a bez povolání
Zkoumané území	299,3	141,6	31,9	21,4	505,8
Československá republika úhrnem	395,7	338,0	106,6	55,1	104,6

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z <https://www.portafortium.eu/> a <https://digi.ceskearchivy.cz/> [cit. 23. 5. 2021].

Ve zkoumaných obcích jsou nejvíce zastoupena povolání z třídy E – Ostatní povolání a bez povolání a z třídy A – Zemědělství, lesnictví a rybařství. Mezi zaměstnanými v zemědělství dominovali muži. Významný podíl tvoří ženy v třídě E – Samostatně vykonávané domácí služby, námezdní práce střídavého druhu, jiná (tab. 13).

Do třídy A, skupiny I. zemědělství, zahradnictví a chov zvířat se ve vybraných soudních okresech řadila s převahou povolání – výpomoc při vedení zemědělství, rolník, domkař, zemědělec či výpomoc při vedení hospodářství. Mezi méně často uváděná povolání v oblasti zemědělství byl včelař, sadař, statkář, ovčák nebo poklasný.

Tab. 13. Rozdělení mužů a žen dle tříd povolání.³⁶

Třída	Dle počtu osob	
	Muži	Ženy
A – Zemědělství, lesnictví a rybářství	3 977	1 076
B – Průmysl a živnosti	2 206	184
C – Obchod, peněžnictví a doprava	453	85
D – Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání a vojsko	266	96
E – Samostatně vykonávané domácí služby, námezdné práce střídavého druhu, jiná povolání, bez povolání a bez údaje povolání	1401	7 137
Celkem	8 303	8 578

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z <https://www.portafontium.eu/> a <https://digi.ceskearchivy.cz/> [cit. 23. 5. 2021].

V následujícím schématu jsou vybrána nejvíce zastoupená povolání ve zkoumaném území v rozdělení na muže a ženy.

Vybrané aspekty ekonomické struktury obyvatel. V literatuře se uvádí, že vnitřní periferie jsou považovány za nerozvíjející se hospodářské území s nižší sociálně-ekonomickou úrovní a horší sociální infrastrukturu.³⁷ Pro hodnocení ekonomické struktury vybraného území při hranicích Plzeňského a Jihočeského kraje jsme se zaměřily na povolání v oblastech, které znamenají zajištění základních služeb pro obyvatelstvo, zdravotnictví, školství, obchod, hostinství a bezpečnost.

Ve zkoumaných obcích připadalo na 1000 obyvatel 0,17 lékařů a 0,17 lékárníků, vybraných obcích na Nepomucku a Zbirožsku nebyl zjištěn žádný lékárník a lékař, ti však mohli provozovat svou praxi v lidnatějších sídlech v okolí. Více bylo ve sledovaných obcích zastoupeno povolání porodní asistentka, na 1000 obyvatel připadala více než jedna porodní asistentka.

³⁶ Ve třídě E – Samostatně vykonávané domácí služby, námezdné práce střídavého druhu, jiná povolání, bez povolání a bez údaje povolání uvádí metodika z roku 1921, že do této třídy se zařazují ekonomicky neaktivní osoby v produktivním věku.

³⁷ J. MUSIL – J. MÜLLER, Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze (jako pozn. 13).

Schéma 1. Nejčastější povolání, která se vyskytují ve zkoumaném území dle mužů a žen.

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z <https://www.portafontium.eu/> a <https://digi.ceskearchivy.cz/> [cit. 23. 5. 2021].

Tab. 14. Zastoupená povolání ve zdravotnictví ve vybraných obcích soudních okresů na 1000 obyvatel.

Povolání	Blatná	Nepomuk	Rokycany	Zbiroh	Celkem
Lékařník	0,24	–	0,31	–	0,17
Lékař	0,24	–	0,31	–	0,17
Porodní asistent	0,72	0,67	2,20	0,69	1,10

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z <https://www.portafontium.eu/> a <https://digi.ceskearchivy.cz/> [cit. 23. 5. 2021].

Ve školství bylo ve vybraných obcích zaměstnáno 118 učitelů. Na 1000 obyvatel připadalo 10,0 učitelů. Další povolání související se školstvím byly – správce školy, školník, pomocník ve škole nebo vychovatel. Jejich počet na 1000 obyvatel je uveden v tab. 15. Počet osob s povoláním učitel připadá na jednu obec 1,34.

Tab. 15. Zastoupená povolání ve školství ve vybraných obcích soudních okresů na 1000 obyvatel.

Povolání	Blatná	Nepomuk	Rokycany	Zbiroh	Celkem
Správce školy	0,24	–	–	–	0,08
Školník	0,48	–	0,63	–	0,34
Učitel	10,32	7,04	15,42	3,47	10,03
Pomocník ve škole	–	0,67	–	–	0,17
Vychovatel	–	–	0,31	–	0,08

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z <https://www.portafontium.eu/> a <https://digi.ceskearchivy.cz/> [cit. 23. 5. 2021].

V živnosti hostinské a výčepnické připadalo na 1000 obyvatel téměř 6 hostinských, více než jeden kuchař a 0,34 číšníků, jak je uvedeno v tab. 16.

Tab. 16. Zastoupení povolání v živnosti hostinské a výčepnické ve vybraných obcích soudních okresů na 1000 obyvatel.

Povolání	Blatná	Nepomuk	Rokycany	Zbiroh	Celkem
Hostinský	4,80	5,70	7,87	4,85	5,86
Kuchař	0,72	1,01	2,83	1,39	1,44
Číšník	–	–	0,63	1,39	0,34
Pomocník v hostinci	–	–	0,31	–	0,08
Sklepník	–	–	0,31	–	0,08

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z <https://www.portafontium.eu/> a <https://digi.ceskearchivy.cz/> [cit. 23. 5. 2021].

Poměrně častá byla povolání v ozbrojených a bezpečnostních sborech (tab. 17). Na tisíc obyvatel vybraného území připadali necelí dva strážníci. Toto povolání se nacházelo celkem ve vybraných zkoumaných obcích 19×.

Tab. 17. Povolání v ozbrojených a bezpečnostních sborech ve vybraných obcích soudních okresů na 1000 obyvatel.

Povolání	Blatná	Nepomuk	Rokycany	Zbiroh	Celkem
Četnictví	0,00	1,01	0,31	0,00	0,34
Četník	1,20	0,00	0,63	0,69	0,68
Dozorce	0,72	1,01	0,63	0,00	0,68
Důstojník	0,00	0,34	0,00	0,00	0,08
Pěšák	0,00	0,00	0,31	0,00	0,08
Rotmistr	0,00	0,34	0,00	0,00	0,08
Strážník	0,96	2,35	0,94	3,47	1,61
Velitel četnické stanice	0,24	0,00	0,00	0,00	0,08
Voják	0,00	0,34	0,00	0,00	0,08

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z <https://www.portafontium.eu/> a <https://digi.ceskearchivy.cz/> [cit. 23. 5. 2021].

Interpretace výsledků

Výsledky vyplývající z analýzy sčítacích archů z roku 1921 na vybraném vzorku území byly porovnány s výsledky ze sčítání lidu k 15. únoru 1921 za celou Republikou československou. Zemědělství bylo stále nejvýznamnější ekonomickou aktivitou obyvatelstva, jak za regiony Československé republiky, tak za zkoumané území. Podstatný rozdíl byl v průmyslu, kdy ve vybraných obcích byl podíl ekonomických aktivních obyvatel s povoláním v průmyslu výrazně nižší než podíl za celou Československou republiku a také nižší ve srovnání s Čechy.

Při výzkumu bylo využito digitalizovaných soupisů obyvatel. Vliv na výsledky výzkumu měla digitalizovaná databáze, která nemusela obsahovat všechny sčítací listy. V prováděném výzkumu jsme se navíc potýkaly s nečitelností údajů na sčítacích archích, daty zapsanými v jiných sloupcích apod.

Za stěžejní část lze pokládat klasifikaci povolání, při analyzování ekonomické aktivity obyvatel byla povolání rozříděna do tříd a dále do skupin dle Přehledu československé klasifikace v roce 1921 (srov. Tab. 1). Při zařazení povolání do jednotlivých tříd vznikala řada nejasností. Ve sčítacích listech ve sloupci povolání bylo uvedeno například vlastník sedlářství, vlastník pole. Nelze jasně určit, do jaké třídy povolání se se mají tyto osoby zařadit. Při vyhodnocení bylo povolání přidáno do třídy E. Dále

mohou být sporně zařazena povolání hospodář, vrchní inženýr nebo mistr. Do třídy B – Průmysl a živnosti jsme zařadily povolání mistr, řemeslník, tovaryš a učeň, ale tyto pojmy jsou obecné a bez udání dalších informací, je složité jejich zařazení do tříd povolání.

V citovaném výzkumu bylo zjištěno, že u venkovského obyvatelstva převládala zaměstnanecká mentalita nad podnikatelskými přístupy. Osob vedených jako majitel podniku bylo ve vybraném vzorku minimum. Naopak většinou se jednalo o pozice dělníků a zaměstnanců.

Z výzkumu jsme vyhodnotily, že zemědělství bylo v roce 1921 stále významnou ekonomickou aktivitou venkova. Důležitým ukazatelem, díky kterému jsme dospěly k tomuto závěru, byl vysoký podíl osob s povoláním v zemědělství. Nejvíce obyvatel v produktivním věku však náleželo do třídy E – Ostatní povolání a bez povolání.

Československá republika se řadila v roce 1921 mezi agrárně průmyslový stát. Zemědělství mělo slabší převahu nad průmyslem. Bylo zjištěno, že ve zkoumané oblasti byla třída A – Zemědělství, lesnictví a rybářství považována dominantní zastoupení povolání.

Závěr

V souhrnu za vybrané obce bylo zjištěno, že z celkového počtu obyvatel převažovali ekonomicky neaktivní (14 985 obyvatel tj. 56,5 %), přičemž největší podíl představovaly děti a mladiství – 58,2 % a ženy v domácnosti – 30,9 %. Podíl ekonomicky neaktivních seniorů byl 7,7 %. Nejmenší podíl představovaly osoby, které byly bez zaměstnání (81 osob, tj. 0,5 %).

Ekonomicky aktivní obyvatele jsme zkoumaly vzhledem k příslušnosti k třídám povolání a porovnávaly zkoumané území s ostatními regiony Československé republiky v roce 1921. Ve zkoumaných obcích jsou nejvíce zastoupena povolání z třídy E – Ostatní povolání a bez povolání a z třídy A – Zemědělství, lesnictví a rybářství. Ve třídě A bylo zaměstnáno 299,3 obyvatel na 1000 obyvatel (tab. 12) a je podíl ekonomicky aktivních obyvatel pod podílem za celou Československou republikou a ve srovnání s Čechy se jedná o podobné zastoupení této třídy (tab. 6). Ve třídě B – Průmysl a živnosti (tab. 12), která vykazuje, že na 1000 obyvatel našlo své povolání 141,6 obyvatel.

Do třídy A, skupiny I. zemědělství, zahradnictví a chov zvířat se ve vybraných soudních okresech řadila s převahou povolání – výpomoc při vedení zemědělství, rolník, domkař, zemědělec či výpomoc při vedení hospodářství. Mezi méně často uváděná povolání v oblasti zemědělství byl včelař, sadař, statkář, ovčák nebo poklasný.

Pro hodnocení ekonomické struktury vybraného území při hranicích Plzeňského a Jihočeského kraje jsme se zaměřily na povolání v oblastech, které znamenají zajištění základních služeb pro obyvatelstvo, zdravotnictví, školství, obchod, hostinství

a bezpečnost. Ve zkoumaných obcích připadalo na 1000 obyvatel 0,17 lékařů a 0,17 lékárníků, vybraných obcích na Nepomucku a Zbirožsku nebyl zjištěn žádný lékárník a lékař, ti však mohli provozovat svou praxi v populačně větších sídlech v okolí.

Ve školství bylo ve vybraných obcích zaměstnáno 118 učitelů. Na 1000 obyvatel připadalo 10,0 učitelů. V živnosti hostinské a výčepnické připadalo na 1000 obyvatel téměř 6 hostinských, více než jeden kuchař a 0,34 číšníků, jak je uvedeno v tab. 16.

Veronika Vorobljevodá – Marie Novotná

Economic activity of the population: Rural area in the Plzeň and South Bohemian regions

The study examines the territory of four judicial districts, i.e. Blatná, Nepomuk, Zbiroh and Rokycany, which were dated in 1921. It is an area that was part of the Czech countryside of the Plzeň and South Bohemian regions. In the examined area were selected 74 rural municipalities. The area of the studied districts is 362, 42 km². According to the data obtained from our own research, 26,754 inhabitants lived in these surveyed municipalities in the 1921 census. The census of 1921 shows that there are 44.0 % of economically active persons in the selected area, i.e. 11,769 inhabitants. In summary, for selected municipalities, it was found that 14,985 of the total population were economically inactive, i.e. 56.5%, with the largest share being children and adolescents.

We examined the economically active inhabitants with regard to their affiliation to occupational classes and compared the studied area with other regions of the Czechoslovak Republic in 1921.

In the research, we evaluated that agriculture was still a significant economic activity of the countryside. An important indicator that led us to this conclusion was the high proportion of people with a profession in agriculture. However, most people of working age belonged to class E – Other occupations and without occupation.

There was a significant difference in industry, where in selected municipalities the share of economically active population with a profession in industry was significantly lower than the share for the whole Czechoslovak Republic and also lower in comparison with the Czech Republic. In the cited research, it was found that the employment mentality prevailed over entrepreneurial attitudes among the rural population. There were a minimum of persons kept as business owners in the selected sample. On the contrary, most of them were positions of workers and employees.

In the examined municipalities, the occupations from class E – Other occupations and without occupation and from class A – Agriculture, forestry and fishing are the most represented.

To evaluate the economic structure of the selected area near the borders of the Plzeň and South Bohemian regions, we focused on occupations in fields which mean the provision of basic services for the population, health care, education, trade, hospitality and security. There were 0.17 physicians and 0.17 pharmacists per 1,000 inhabitants in the surveyed

municipalities, no pharmacists and physicians were found in selected municipalities in Nepomuk area and Zbiroh area, but they could pursue their practice in larger settlements in the surrounding area.

There were 118 teachers employed in education in selected municipalities. So, there were 10.0 teachers per 1,000 inhabitants. In the inn and tap trade, there were almost 6 innkeepers per 1,000 inhabitants, more than one chef and 0.34 waiters.